

В. Маслак, канд. ист. наук
Кременчугского национального университета имени Михаила Остроградского, Кременчуг

ЧЕРНАЯ РАДА 1663 Р. В СОВРЕМЕННОЙ РОССИЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Статья посвящена анализу разработки современными российскими историками проблематики Черной рады 1663 г. Исследуются концептуальные подходы и их место в историографической ситуации.

Ключевые слова: Черная рада, российская историография, Гетманщина, Московия.

V. Maslak, Ph.D. in History
Kremenchug National Michael Ostrogradskiy University, Kremenchug

THE BLACK COUNCIL (CHORNA RADA) 1663 IN THE CONTEMPORARY RUSSIAN HISTORIOGRAPHY

The article research the contemporary Russian historiography of the Black Council. The conceptual approaches and its historiographic context are investigated.

Key words: Black Council, Russian historiography, Hetmanate, Muscovy.

УДК 93/94[273:(1-6)]"Чорна Рада"

М. Парахіна, канд. іст. наук, наук. співроб.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

"ЧОРНА РАДА" РОЗКОЛ ЧИ ОБ'ЄДНАННЯ: ПАРАДОКСИ ІСТОРИЧНОЇ ДОЛІ

Смерть Б.Хмельницького 27 червня 1657 р. змінила розклад політичних сил у відносинах між Гетьманщиною і Москвою, та підштовхнула останню до перегляду домовленостей по статусу України як васала Москви, а ніжинські події 1663 р., відомі на сьогодні під назвою Чорна Рада, вважаються тим рубіконом, що остаточно розділили Українську державу на дві частини. Багато в чому це було спричинено її сприйняттям козацькими літописами, а також поширення в XIX ст. в українському суспільстві (передусім серед інтелігенції) однойменного твору Пантелеймона Куліша. Ніжинська рада стала ключовим моментом Руїни, оскільки саме вона багато в чому прислужилась до розколу Української держави на два гетьманства – Лівобережжя і Правобережжя. Слід зазначити, що Москва ще у 1662 р. хотіла бачити Україну поділеною на дві частини по Дніпру. Російська сторона усвідомлювала, що поява на Лівобережжі повноважного уряду розділить Україну не лише де-факто, але й де-юре і суттєво зменшить шанси Москви отримати під свою зверненість всі українські землі.

Ключові слова: Україна, Ніжин, Чорна рада, державність, Гетьманщина.

Сучасники та й учасники Ніжинської ради навряд чи сподівалися на такий розвиток подій. І в своїх діях, що наслідували Чорну Раду намагалися якраз об'єднати Правобережжя і Лівобережжя України, щоправда кожен по своєму. Розглянемо кілька основних подій і процесів, що мали місце після ніжинських подій.

Смерть "батька" української козацької держави Б.Хмельницького 1657 р. [15, с.604], стала кризовим моментом в національній історії. Оскільки, процедура легітимної передачі влади ще не була відпрацьована, а в суспільстві внаслідок об'єктивних причин існувало чимало деструктивних і вибухових сил, існувала велика загроза усобиць. В цьому контексті В.Смолій і В. Степанков приводять досить влучне висловлення одного з старшин одразу після смерті гетьмана: "прийшов час нам "пропадати"" [15, с.604]. Цьому могла б завадити передача булави по спадковому принципу, домінуючому в тогочасній політичній культурі світу, до сина Ю.Хмельницького. Тим більше, що за життя Б. Хмельницького навесні 1657 р. це рішення було схвалено на розширеній (були присутні бурмистри і війти) старшинській раді [7, с.166]. Фактично йшла мова про усталення нової традиції. Проте захоплення булави І.Виговським [9, с.179], заклало основу до того, що владу може захопити будь-який представник старшини, який має силу. І цей момент швидко почав прогресувати в українському суспільстві.

І.Виговський не спромігся утримати спокій в державі. Його правління позначилося вибухом громадянської війни в Україні [9, с.179-180]. Причому зміна цього гетьмана на Ю.Хмельницького не змогла зупинити ескаляцію внутрішнього протистояння [18, с.108-112]. Поступово сформувалося два територіальні блоки: Правобережжя і Лівобережжя полки [18, с.110-111]. 1662 р. на правому березі гетьманом було проголошено Павла Тетерю [11, арк. 20-21]. В той час як на Лівобережжі

влада належала, що правда як наказному гетьману, Якову Сомку [18, с.110]. Парадокс полягав в тому, що влада Тетерю була більш ненадійною і нестійкою, в порівнянні з Сомком. Серед правобережної старшини були доволі сильні промосковські погляди. Найбільшим проявом яких стало повстання І.Поповича [19, с.108-109]. Причому ці настрої і виступи підтримувалися московською владою. Здавалося, що питання падіння уряду Тетерю і поширення російських впливів на захід лише питання кількох місяців.

Ніжинська Чорна Рада 17-18 червня 1663 р. врятувала П.Тетерю від скидання з гетьманства. Ще напередодні він просив у польського уряду військової допомоги, аби зміцнити свої позиції на Правобережній Україні [13, с.331]. Цікаво, що подібні прохання, але до Москви, надсилав візаві П.Тетерю Я.Сомко [4, с.94]. Військові успіхи піднесли авторитет наказного гетьмана Сомка серед промосковськи налаштованої старшини, значно збільшили кількість його прибічників. Реально оцінюючи свої військові заслуги і переваги тогочасного становища, Сомко претендує на "совершенное" гетьманство і сподівається на підтримку царського уряду. До того ж він розуміє, що відсутність на Лівобережжі повноважного уряду небезпечна внутрішніми усобицями, непослухом війська, загальною анархією.

Усвідомлюючи хиткість свого становища, наказний гетьман вже з лютого 1663 р. веде переговори з поляками через Павла Тетерю, який з цього приводу писав королю: "Он сам (Сомко – Г. А.) письменно предлагает мне покорность, чтобы ни ваша королевская милость, ...ни Республика не преследовали его местію" [13, с.261]. Однак, відверто перейти на бік Польщі наказний гетьман так і не наважується. Можливо й справді йому, "находящемся с Москвою в Переяславле" [13, с.322], важко було зробити рішучий крок, а можливо, його нерішучість обумовлена загостренням соціально-полі-

тичної ситуації на Правобережжі і в самій Польщі у зв'язку із повстанням Івана Поповича і конфедерацією. Та найбільш імовірно, Сомко все ще сподівався на перемогу та отримання гетьманської булави, і хотів лише підстрахуватися. Очевидно, саме це мав на увазі Павло Тетеря, коли говорив, що він "отдѣльвался волчею хитростію, которая скрывалась под видом смиренія" [13, с.329].

Об'єктивно хід і результат Ніжинської ради злякав старшину правобережних полків. І це, в свою чергу, вплинуло на сприйняття її П.Тетерею по новому. Заклик І.Брюховецького до бідноти "Ніжин грабувати" [12, с.47], за допомогою якого він зібрав чимало люмпенізованих і бандитських елементів, міг бути повторений і на Правобережжі. Тим більше що І.Брюховецький фактично це обіцяв росіянам [4, с.168-169].

Те, що Я.Сомка було повалено росіянами за допомогою "черні", і той факт, що після ради по Лівобережжю прокотилася хвиля грабунків і погромів заможного населення, передусім старшини, про що яскраво писав ще Граб'янка: "... не один заможний чоловік покинув свою домівку і страху ради ховався де міг...", так що багато людей жило "між смертю і життям" [10, с.128], дуже сильно налякало правобережну старшину і знищило серед них московільські настрої. Зміцнення позицій П.Тетері серед правобережної старшини швидко позначилося і на його подальших діях. Недарма вже незабаром по Чорній Раді П.Тетеря вже знову виступає як гетьман з цілком надійною владою і не лише не просить у поляків війська, але й сам пропонує надати їм військові контингенти на допомогу [13, с.341-343]. Одним словом анархія на сході України спричинила знищення анархії на заході!

В. Газін з цього приводу відзначив, що саме до ключового моменту Руїни слід віднести Чорну раду, оскільки саме вона багато в чому прислужилась до розколу Української держави на два гетьманства – Лівобережжя [6, с.88]. Як тут не згадати бажання Москви, ще 1662 р. бачити Україну поділеною на дві частини по Дніпру [14, арк. 24-25]. Російська сторона усвідомлювала, що поява на Лівобережжі повноважного уряду розділить Україну не лише *де-факто*, але й *де-юре* і суттєво зменшить шанси Москви отримати під свою зверхність всі українські землі.

На перший погляд політичні реалії мали змусити двох гетьманів П.Тетерею і Я.Сомка об'єднати власні зусилля і допомогти один одному. Тим більше, що ще в березні Я.Сомко вже схилявся до об'єднання з П.Тетерею [13, с.261]. Проте, не дивлячись на активне листування, до згоди між ними не дійшло. В даному випадку не останню роль зіграли більш крихітні ніж у П.Тетері права Я.Сомка на гетьманство. Цей особистий чинник виявився для останнього непереборним. З іншого боку, з недовірою до Я.Сомка ставився і П.Тетеря, оскільки Я.Сомко підтримував ворога П.Тетері – І.Поповича [17, с.260-262]. Проте ці контакти між гетьманами були вміло використані конкурентом Я.Сомка І. Брюховецьким. Він звинуватив Я.Сомка в тому, що той разом з П.Тетерею збирається привести татар на Лівобережжя під Кременчук [11, арк. 24-26]. Ці лякання сприймалися тим болючіше місцевим населенням, що ще на початку березня 1663 р. війська П.Тетері разом з татарами вже підходили під це дніпровське місто [5, с.128].

Під впливом Чорної ради, як в оточенні П.Тетері так і польської влади, оновилися ідеї щодо повернення Лівобережжя. Як наслідок, в серпні здійснюється великий військовий похід за Дніпро. Причому дану акцію

очолив особисто король Ян Казимир [2, 16]. Проте, не дивлячись на початкові успіхи, цей похід зазнав повного фіаско і великих втрат. Головним же було те, ще внаслідок поразки походу остаточно впали плани поляків, щодо повернення Лівобережжя [3].

Цей момент, був розцінений вже І.Брюховецьким як принагідний для поширення його влади на Правобережні полки. Відповідно вже в квітні 1664 р. він переходить Дніпро і розбиває передові польські і українські загони [1]. В цілому і ця військова операція закінчилася невдачею [18, с.114]. Отже, ці дві військові компанії, що були спрямовані на об'єднання Право-і Лівобережної України, лише поглибили розкол між ними і призвели до великих руйнувань і розорень у Подніпров'ї.

17 червня 1663 р. у Ніжині, згідно царського указу, зібралася рада, на яку всі так довго очікували і яка мала показати розстановку політичних сил на Лівобережжі. На Ніжинській (Чорній) раді булаву отримав Брюховецький – людина відверто проросійської орієнтації, "наинизший подножек" царського престолу. Ця подія мала вкрай негативні наслідки як для автономії Лівобережного Гетьманату так і для справи консолідації українських земель у межах однієї держави, враховуючи прихід до влади на Правобережжі пропольськи налаштованого гетьмана Павла Тетері.

Список використаних джерел

1. Majewski W. Ostatnia kampania Czarnieckiego w 1664 r. Okres wiosenny. Cz. 2. // Studia i materiały do historii wojskowości. – Warszawa, 1972. – Т. 18. – С. 2.
2. Wimmer J. Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w. – Warszawa, 1965.
3. Wojcik Z. Aspekty finansowe przymierza polsko-tatarskiego, 1654-1666. // Acta Poloniae Historica. – Warszawa, 1976. – Т. 34.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб., 1867. – Т. 5.
5. Вирський Д. "Окраїнне місто": Кременчук від заснування до 1764 р. – К., 2004.
6. Газін В.В. "Чорна рада" 1663 року: її підґрунтя та наслідки для Української козацької держави. // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали Четвертих Всеукраїнських історичних читань. – Київ-Черкаси, 1994.
7. Історія української культури. – Т. 3. – К., 2003.
8. Левицький О. Очерк внутренней истории Малороссии во второй половине XVII в. – К., 1875.
9. Литвин В. Історія України. – К., 2006.
10. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. – К., 1992.
11. Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів. – Ф. II. – № 15412, стовбці Разрядного приказу, Белгородський стіл.
12. Окиншевич Л. Генеральна рада на гетьманщині XVII-XVIII ст. – К., 1929. – С. 47.
13. Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденной при киевском военном, подольском и волыньском генерал-губернаторе. – Т. 4. – 1-е видання. – К., 1859. – Відділ 3.
14. Російський державний архів давніх актів. – Ф. 79. – Оп. 1. – Спр. 24.
15. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. – К., 2009.
16. Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет. – Київ, 2011.
17. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція. – К., 2010.
18. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр. – Київ-Нью-Йорк, 2003.
19. Шашкевич Я. Павло Тетеря. // Володарі гетьманської булави. – К., 1995.

Надійшла до редколегії 29.05.13

М. Парахина, канд. ист. наук, науч. сотр.
КНУ имени Тараса Шевченка, Киев

"ЧЕРНАЯ РАДА" РАСКОЛ ИЛИ ОБЪЕДИНЕНИЯ: ПАРАДОКСЫ ИСТОРИЧЕСКОЙ СУДЬБЫ

Смерть Хмельницкого 27 июня 1657 изменила расклад политических сил в отношениях между Гетманщиной и Москвой, и подтолкнула последнюю к пересмотру договоренностей относительно статуса Украины как вассала Москвы, а нежинские события 1663, известные сегодня под названием Черная Рада, считаются тем Рубиконом, который окончательно разделил украинское государство на две части. Во многом это было вызвано ее восприятием казацкими летописями, а также распространению в XIX в. в украинском обществе (прежде всего среди интеллигенции) одноименного произведения Пантелеймона Кулиша. Нежинский совет стал ключевым моментом Руины, поскольку именно он во многом помог привести к расколу украинского государства на два гетманства – Лаво-и Правобережное. Следует отметить, что Москва еще в 1662 хотела видеть Украину разделенной на две части по Днепру. Российская сторона понимала, что появление на Левобережье полномочного правительства разделит Украину не только де-факто, но и де-юре и существенно уменьшит шансы Москвы получить под свое превосходство все украинские земли.

Ключевые слова: Украина, Нежин, Черная рада, государственность, Гетманщина.

M. Parackhina, Ph.D in History, Research Fellow
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

"BLACK BOARD" SPLIT OR MERGER: THE PARADOXES OF HISTORICAL DESTINY

Death B. Khmelnytsky June 27, 1657 changed the timetable of political parties in the relationship Hetmanate and Moscow, and prompted the latter to review the agreements on the status of Ukraine as a vassal of Moscow, and Nijinsky events of 1663, known today under the name Black Council considered the Rubicon that finally divided the Ukrainian state in two. Much of this was driven by its perception of the Cossack chronicles and the spread of the XIX century. Ukrainian society (especially among intellectuals) of the same work Panteleimon Kulish. Nizhynska Council was key to ruins, since it is largely prysluzhnylas to split the state into two Ukrainian Hetman – Left and right-bank. It should be noted that Moscow back in 1662 sought to Ukraine is divided into two parts along the Dnieper. The Russian side was aware that the appearance of the Left government authorized share Ukraine not only de facto but also de jure and significantly reduce the chances of Moscow to get under his domination of all Ukrainian lands.

Keywords: Ukraine, Nizhin, Black Board, state, Hetman.

УДК 94(477):261.7(477.41)"17"

Т. Пшеничний, канд. іст. наук, мол. наук. співроб.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

МІЖКОНФЕСІЙНІ ПРОТИРІЧЧЯ І КОНЦЕПЦІЯ ЕКУМЕНІЗМУ В ДІЯЛЬНОСТІ УНІАТСЬКИХ МИТРОПОЛИТІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Автор акцентує увагу на міжконфесійних конфліктах в українському суспільстві, які склалися після національно-визвольної війни 1648 – 1657 рр., а також на шляхах їхнього подолання. Насамперед йдеться про участь у веденні переговорів уніатського єпископа Я. Суші з козацькою старшиною, за допомогою якої Унійна Церква намагалася подолати церковний розбрат серед українського народу.

Ключові слова: міжконфесійні протиріччя, уніати, Унійна Церква, Православна Церква, духовенство, козацтво, Я. Суша, І. Виговський, П. Тетеря.

Одним із ключових чинників у вітчизняному державотворчому процесі займає церковне питання. У різні історичні періоди воно лежало у контексті витворення національної ідентичності та культурної приналежності. Проте під впливом зовнішніх, а часто і внутрішніх чинників церковний аспект ставав причиною різноманітних конфліктів та агресії. З кінця XVI ст. конфліктогенні тенденції лежали у площині міжконфесійних відносин, які склалися між Унійною та Православною Церквою і набули особливого загострення у другій половині XVII ст.

Актуальність проблеми полягає у висвітленні екуменічної роботи уніатських митрополитів, яка почала набирати активності після війни 1648 – 1657 рр. Їхньою метою було подолання кризових явищ у житті Української Церкви, які породжували у суспільстві релігійну нетерпимість, протиріччя, збройні протистояння.

У різні періоди над питанням працювали науковці із середовища духовенства, або ж воно розглядалося науковцями в контексті висвітлення загальних явищ і подій другої половини XVII ст. Хіба що окремої уваги заслуговує збірник статей та історичних розвідок "Історія Унії на Київщині 1596 – 1839 рр.", у якій автори на основі вже відомих джерел та нововиявлених архівних документів, висвітлюють цілий комплекс питань, пов'язаних із Унійною Церквою на Київщині [1].

Після хмельниччини обидві церковні інституції втратили свої фундаментальні основи. Однак стосунки, що існували між Унійною Церквою та українським козац-

вом у часи Визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького, та добу Руїни, лишаються на сьогодні, по суті, недослідженими. У наукових розвідках вітчизняних та зарубіжних істориків аналізуються лише окремі аспекти згаданої проблеми. Однією з маловивчених тем є контакти уніатської ієрархії уряду козацької України в часи Руїни 1657 – 1670 рр. А вони були доволі конструктивними і передбачали подолання церковної кризи, у якій опинилися українські землі.

Період національно-визвольної війни 1648 – 1657 рр. став катастрофічними для уніатської церкви. Після подій у м. Бересті в 1596 р. це практично перший трагічний період її історії. Стоячи на засадах "чистого православ'я" українське козацтво вже у 1649 р. стає активним оборонцем українського церковного життя перед стремліннями прибічників ідеї унії. Варто відзначити, що до такого прощарку населення тогочасного Києва належали: уніатське духовенство та єпископи; галицька інтелігенція, яка надавала значну підтримку цій церкві у м. Києві; окреме православне духовенство, яке підпільно підтримувало ідею церковного єднання; незначна частина самого населення і ще менший відсоток з боку козацтва. Саме завдяки останнім, "православні зайняли Холмську і Перемиську єпископські кафедри й відібрали у з'єднаних багато храмів, монастирів та інших маєтків" [3, С. 90].

Особливо відчутним для Унійної Церкви стали події у Переяславі у березні 1654 р., які заздалегідь накрес-